
Aleksandar Savić

Istorijat Sokolskog pokreta u Užicu 1911–1929. godine

Sokolsko društvo u Užicu osnovano je 1911. godine, sa dolaskom češkog prednjaka Josifa Jehličke. U narednih trideset godina, koliko je postojala, sokolska organizacija je u mnogome uticala na društveno-politički život ovog grada. Cilj ovog istraživanja jeste da prikaže razvoj Društva od njegovog osnivanja do velike reforme 1929. godine, fokusirajući se na period njegovog razvoja i utemeljivanja sokolske tradicije u Užicu. Pored organizacije i funkcionisanja samog Društva, obrađeni su i prosvetna i propagandna delatnost, ideološka pozadina i nasleđe Sokolstva na ovim prostorima.

Metodološki okvir istraživanja

Polaznu tačku ovog rada predstavlja istraživanje užičkog istoričara Mila Čarapića, koji je objavio dve rasprave o užičkim sokolima – *Sokolska župa Užice, istorijska beleška 1922–1941* (Istorijska baština) i *Sokolstvo u užičkom kraju i raškoj oblasti* (Užički zbornik). U drugoj raspravi autor je obratio pažnju na jedan širi geografski okvir, obuhvatajući ispostave sokolske organizacije na teritoriji današnjeg Zlatiborskog okruga i Sandžaka (teritorije Zetske i Drinske banovine u Kraljevini Jugoslaviji). S druge strane, ideja ovog istraživanja bila da se opseg proučavanja fokusira samo na varoš Užice. Ovo je, istina, smanjilo prostorni okvir, ali je omogućilo detaljniju analizu jedne tematski koherentnije celine. S obzirom da se radi o organizaciji sa izraženim društveno-političkim delovanjem, funkcionisanje Društva trebalo je uklopiti u opšti istorijski kontekst užičke varoši prve polovine 20. veka, zbog čega je korišćena dvotomna Istorija Užica. Pored ovih bibliografskih jedinica koje se tiču lokalne istorije Užica, za analizu Sokolstva korišćena je i opšta literatura koja se bavi ideološkom podlogom pokreta, bitna za razumevanje kulturno-propagandnog aspekta sokolske delatnosti. U te svrhe upotrebljena je studija Miloša Timotijevića o Sokolstvu u čačku, kao i izvodi iz Sokolske knjižice internet projekta „Rastko“. Pored monografija i rasprava, osnovu istraživanja predstavljaju istorijski izvori. Ključni izvor za izučavanje Sokolstva u ovom

Aleksandar Savić
(1991), *Užice, Hercegovачka 9, učenik 3. razreda Užičke gimnazije*

MENTOR:
Jelena Petaković, ISP

periodu jeste prozivnik Josifa Jehličke iz nesređenog fonda Sokolsko društvo „Dušan Silni“ Užice 1911–1914, koji se nalazi u Istorijskom arhivu Užice. Pored ovih neobjavljenih izvora, korišćena je i publikovana memorarska građa, koja mahom predstavlja sećanja znamenitih Užičana sa početka 20. veka, poput industrijalca Mališe Atanackovića.

Ideološka podloga Sokolstva

Sokolstvo kao ideologija i kao društveni nacionalistički pokret nastalo je u drugoj polovini devetnaestog veka, na teritoriji tadašnje Austrijske carevine. Uporedo sa buđenjem nacionalne svesti širom Evrope, u krugovima češke buržoazije razvila se ideja o odvajanju od habsburškog konglomerata i stvaranju jedne idealizovane panslovenske državne zajednice. U isticanju pripadnosti velikoj slovenskoj „porodici“, češki intelektualci, predvođeni dr Miroslavom Tiršom, a materijalno potpomognuti sredstvima veletrgovca Jindriha Fignera, videli su političku i duhovnu autonomiju u odnosu na austrijske vlasti, ali i otpor intenzivnoj germanizaciji. Stoga je 1862. godine, na njihovu inicijativu, osnovano „Gimnazijsko društvo praško“, iz koga je, dve godine kasnije, izrastao sokolski pokret, tj. Sokolstvo (Gruden 2006).

Iako je sama organizacija bila sportskog karaktera, njena suština bila je ideološka. Tirš, koga sokolska tradicija naziva „neumrlim apostolom i osnivačem“, je rekao: „Samo će onaj narod pobediti i ugušiti zlo koje ga tišti, ako se brine da njegovi članovi budu telesno i moralno krepki“ (Gruden 2006). Propagirajući ideale krepkosti tela i trezvenosti duha, članovi Sokola širili su svoj uticaj, najpre u slovenskim, a kasnije i u zapadnoevropskim zemljama. Pokret je 1866. godine ustanovljen u SAD, u Rusiji 1870. godine, a u narednim decenijama proširio se na teritorije Nemačke, Francuske i Velike Britanije. Premda je sokolska organizacija kod južnoslovenskih naroda bila prisutna od 1863. godine, kada je osnovan „Južni Sokol“ u Ljubljani, prvo društvo u tadašnjoj Kraljevini Srbiji, „Beogradsko gimnastičko društvo Soko“, počelo je sa radom 1891. godine. Budeći u svojim članovima sveslovenski patriotizam, težili su ka identifikaciji samog pokreta sa nacionalnim duhom i ujedinjenju svih Slovena (Čarapić 2005b).

Užička varoš početkom 20. veka i tradicija fizičke kulture

Početak 20. veka, Užice je bilo varoš koja se polako oslobađala tekovina turske vlasti. Sa 2490 stanovnika, koliko je imalo 1863. godine, u narednih pola veka broj žitelja povećao se, prema popisu iz 1910. godine, na 6.239 (Istorija Titovog Užica (do 1918) 1989). Iako je porast broja sta-

novnika značajan, Užice je i dalje bilo manje od Kruševca, Kragujevca ili Valjeva. Osnovna delatnost žitelja bilo je zanatstvo, dok se klice industrijalizacije javljaju tek na prelazu između dva veka. Ovo je uticalo na povećanje broja radnika i radničke omladine (1910. godine je bilo oko 10% radničke populacije). Pored zanatskog, Užice je bilo i trgovački centar zahvaljujući blizini Drine i postojanjem uslova za uzgajanje stoke. Sve ove okolnosti uslovile su da Užice u 20. vek uđe sa oformljenom trgovačkom elitom.

U vreme kada se sokolski pokret širio Kraljevinom Srbijom, tradicija fizičke kulture bila je već utemeljena u Užicu. Ukazom Ministra prosvete fiskultura je bila obavezna kao predmet u srednjim školama od 1878/1879. godine (Popović 1992). Fizičko vaspitanje su najenergičnije propagirali oficiri, neretko i u ulozi nastavnika.

Organizacija i struktura Društva

Svesokolski slet u Pragu održan 1907. godine, na kome su prisustvovali i delegati Kraljevine Srbije, početna je tačka od koje se može pratiti razvoj Sokolstva u Užicu, pa i u celoj zemlji (Čarapić 2005b). Impresije koje su predstavnici poneli sa manifestacije podstaklo je Ministarstvo prosvete i kralja Petra I Karađorđevića da upute zahtev Sokolskoj opštini u Pragu da pošalje svoje prednjake koji bi, pored širenja sokolske ideologije, radili na fizičkom vaspitanju omladine i građana Srbije (Cvijović i Cvijović 1974). Na ovu molbu iz češke su 1911. godine stigla devetorica prednjaka, koji su, kao „učitelji sokolske gimnastike“ raspoređeni u Beograd, Valjevo, Kragujevac, Kruševac, Niš, Pirot, Požarevac, Užice i šabac. U Užice je došao, u januaru mesecu, devetnaestogodišnji Josif Jehlička. On je, navodno, mogao da bira između misionarskog rada u Srbiji i Rusiji, i izbor je pao na Srbiju jer je bila „Pijemont slovenstva, mala ali kočoperna država koja se borila za svoju egzistenciju“ (Gruden 2006).

Po dolasku u Užice, Jehlička je radio na uspostavljanju sokolske organizacije. Saveznike u ostvarenju svog cilja našao je u predstavnicima vojske i činovničkog sloja, budući da su oni bili najviši autoritet i najizrazitiji protagonisti gimnastike u varoši. Samo dva meseca po njegovom dolasku, 20. marta, održana je osnivačka skupština Društva koje je nazvano „Dušan Silni“, simbolično vezujući članove sa jednim od najznačajnijih srpskih srednjovekovnih vladara (Dobrivoje Jevđović, intervju). Zadatak Društva bio je da kod omladine „razvija fizičku i intelektualnu snagu“, uz napomenu da „ni ove bez kulta srca, osećanja i morala nisu dovoljne“ (Ignjić 2007).

Prvi starešina društva bio je komandant mesta, potpukovnik Miljko Popović. Jehlička je vršio funkciju načelnika, i kao profesor u Gimnaziji bio je zadužen za organizovanje i realizaciju sokolskih manifestacija i jav-

nih časova. Dužnosti prvog tajnika (sekretara) i blagajnika, takođe obaveznih u hijerarhiji svake sokolske jedinice bile su poverene Obradu Đerasimoviću, bankarskom činovniku, odnosno učitelju Simi Janjuševiću. Isto tako, značajno mesto u osnivanju i vođenju Društva imali su i najistaknutiji predstavnici užičke inteligencije, profesori Realke Mihajlo Živković i Pavle Vujić, koji je u posleratnom periodu i sam bio na njegovom čelu (Istorija Užica (1918–1975) 1992).

Pored najvišeg rukovodstva, formiran je i tzv. Stručni odbor društva, koga je činilo dvanaest članova (IAU, SD):

1. Jovan Aćinović
2. Aleksandar Jovanović
3. Miloje Smiljanić
4. Miladin Pećinar
5. Milorad Radovanović
6. Lazar Rašić
7. Kosta Radovanović
8. Borivoje Radojičić
9. Velimir Gavrilović
10. David Naumović
11. František Duhać
12. Veljko Mijušković

Budući da arhiva užičkog sokolskog društva nije u potpunosti sačuvana, jedini izvor koji svedoči o organizaciji i funkcionisanju do Prvog svetskog rata jeste prozivnik članstva koji je vodio Josif Jehlička, u kome je registrovano šest vežbačkih kategorija. Prema tom izvoru, u 1911. godini bilo je 67 vežbača (od kojih je 12 pripadalo i Stručnom odboru) i 76 vežbačica. Iako je broj odraslih vežbača bio dosta nizak, statističko stanje podmlatka daje nešto povoljniju sliku: muškog podmlatka bilo je 72, muške dece 224, a ženske dece 125. Ukupno je bilo 564 sokola, od čega je približno 65% muških članova. Iako je brojao preko pet stotina vežbača, u odnosu na popis stanovništva iz 1910. godine, zaključuje se da u 1911. godini sokolski pokret u Užicu nije bio toliko masovan kao posle Prvog svetskog rata. Među vežbačima bilo je najviše učenika Užičke gimnazije, a vežbalo je i građanstvo, mahom zanatlije.

Iz ovih podataka vidi se da je organizacija Društva bila nešto drugačija od standardne, jer nije bilo ženskog podmlatka. Evidentna je i razlika između broja muške i ženske dece, koje je bilo gotovo duplo manje. Takođe, o pitanju položaja žena u užičkom sokolskom društvu govori i broj ispisanih članova. Od ženskog članstva ispisano je 22, a od dece čak 40 pripadnica, dok kod muških sokola svih uzrasta ovaj broj nije prelazio 15 (IAU, SD).

Fukcionisanje Društva

Neposredno posle konstitucione skupštine, Društvo je počelo sa radom 3. marta 1911. godine, a 11. istog meseca primljeno je u Savez sokolskih društava Kraljevine Srbije (Nedeljković, b. d.). Budući da Sokolsko društvo u Užicu tada nije imalo dom u kome bi vežbanja bila realizovana, u te svrhe korišćeni su gimnastička sala i dvorište Gimnazije. Ovo je bilo prelazno rešenje, jer sala nije bila adekvatna za veliki broj vežbača, niti se betonsko dvorište moglo koristiti za gimnastiku. Zbog toga je Društvo podnelo molbu uglednom Užičaninu Aleksu Popoviću da ustupi svoju baštu na Lipi u svrhe održavanja časova fiskulture. Ne samo da je apel prihvaćen, već je Popović samoinicijativno dao da se poseče voće, ne bi li se povećao prostor za vežbanje. U ovakvim uslovima, užički sokoli mogli su ozbiljnije da se posvete vežbanju (Ignjić 2007).

Prvo vežbanje koje je priredilo ovo Društvo održano je 26. marta 1911. godine. Na ovom času učestvovala je, od pomenutih šest gimnastičkih grupa, samo jedna, i to Stručni odbor. Nekoliko dana kasnije, 31. marta, svoja prva vežbanja održali su muški članovi i muška deca, a podmladak 1. aprila. ženske grupe, računajući i članice i decu, osnovane su tek mesec dana kasnije, 4. maja (IAU, SD). Pošto su kategorije formirane, sokoli su vežbali u proseku dva puta nedeljno (Cvijović i Cvijović 1974).

Uprkos masovnosti, prva vežbanja koja je Sokolsko društvo iz Užica organizovalo nisu u potpunosti sprovedena po pravilima Sokolstva. Omiļjene „discipline“ bile su bacanje kamena s ramena, skokovi, rvanje, dizanje tegova, dok su vežbe na spravama i gimnastika, koje su u osnovi sokolskog programa, stavljene u drugi plan. Međutim, od samog početka vežbači su morali da nose propisana odela na vežbama, dok su javne manifestacije izvođene u svećanim odorama, koje su članovi sami finansirali.

Na osnovu saćuvanih podataka o broju vežbaća za svaki čas u periodu od aprila do jula 1911. godine, mođe se ustanoviti kada je funkcionisanje Društva bilo najživlje (vidi tabelu 1). Iz tabele se jasno vidi da je rad muških grupa bio najintenzivniji u prva dva meseca postojanja, dakle u aprilu i maju, a ženskih u maju i junu, budući da su uspostavljene mesec dana kasnije. Već od početka juna, kod većine grupa evidentan je postepen pad broja učesnika, da bi krajem meseca i broj samih časova opao. Evidencija koju je Josif Jehlićka vodio završava se julom mesecom, kada je na vežbama učestvovalo u proseku 17 sokola (IAU, SD).

Smanjenje broja vežbaća mođe biti posledica velikog broja ispisanih članova, koji su takođe evidentirani u prozivniku. Ovo se, pak, mora uzeti sa rezervom pošto Jehlićka nije beležio datume iskljućenja pojedinih članova. U svakom slućaju, u ovom periodu bilo je blizu 100 ispisanih vežbaća. Između ostalih, jedan razlog za iskljućenje naveo je sam Jehlićka u

Tabela 1. Broj vežbača Sokolskog društva „Dušan Silni“ iz Užica za svaki čas (1911. god.)

	mesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	Σ
Članstvo	april	46	46	45	26	20	25	35	53	45	52	50	443
	maj	50	47	47	42	41	30	24	23	23	21	–	348
	jun	17	12	25	13	10	30	31	10	16	28	28	213
	jul	10	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	10
Str. odbor	april	5	11	5	–	–	–	–	–	–	–	–	21
	maj	4	8	6	–	–	–	–	–	–	–	–	18
Podmladak	april	48	26	24	55	56	54	61	–	–	–	–	324
	maj	63	65	55	61	50	–	–	–	–	–	–	294
	jun	30	27	20	24	18	18	17	–	–	–	–	154
	jul	15	15	13	–	–	–	–	–	–	–	–	43
Muška deca	april	72	138	101	104	139	135	142	145	135	–	–	1111
	maj	176	182	175	164	150	137	–	–	–	–	–	984
	jun	103	122	100	53	43	–	–	–	–	–	–	421
Ženski odbor	maj	53	65	63	70	65	–	–	–	–	–	–	316
	jun	57	51	45	43	41	38	42	46	40	–	–	403
	jul	34	12	12	13	–	–	–	–	–	–	–	71
Ženska deca	maj	91	106	104	102	100	94	–	–	–	–	–	597
	jun	95	90	88	31	64	55	55	77	–	–	–	555
	jul	16	28	22	24	–	–	–	–	–	–	–	90

napomeni kraj imena Davida Naumovića, koji je bio i član Stručnog odbora, koja glasi: „Ispisat jer nije znao discipl. (inu, prim. aut.)“ (IAU, SD). Ovaj podatak dopunjava sliku funkcionisanja Društva, kojoj ide u prilog činjenica da je načelnik, prema rečima savremenika, bio prilično strog (Dobrivoje Jevđović, intervju).

Manifestacije i priredbe

Shodno sa zaključkom da je aktivnost Društva u predratnom Užicu kulminirala u maju 1911. godine, ne čudi što su užički sokoli prvi put učestvovali na jednom fiskulturnom takmičenju prilikom đurđevdanskog uranka, 6. maja. Za ovu manifestaciju sokoli su pripremili vežbe na spravama (vratilo, razboj) i lakoatletske discipline (trčanje na 100 i 200 metara). Taj mesec obeležio je i prvi javni čas, održan krajem maja, na Vašarištu, na kome je učestvovao veliki broj vežbača u uniformama (Čarapić 2005b).

Užičko sokolsko društvo prednjačilo je i na kulturnom planu. Zajedno sa Pevačkim društvom „Zlatiborska vila“ iz Užica, sa kojim su sokoli imali zajedničkih ideoloških tačaka, nastupali su više puta, jednom prilikom i 29. maja 1911. godine, a 20. juna iste godine ugostili su Pevačko društvo „Zastava“ iz Višegrada. Sve manifestacije i časovi koje je Sokolsko društvo iz Užica realizovalo, privukle su pažnju Saveza sokolskih društava, što je rezultovalo postavljanjem Društva za fiskulturni centar Drinske divizije. Pod jurisdikcijom Josifa Jehličke našla su se društva u šapcu, Valjevu, Užicu i Priboju (od 1912. godine), pa je stoga organizovana osmodnevna ekskurzija pored Drine, Rogačice, Zvornika, Loznice, do Šapca i natrag preko Valjeva i Kosjerića (Čarapić 2005b). Kao nadležno nad čitavom oblašću, užičko društvo radilo je i na formiranju novih društava i širenju Sokolstva u regionu. Tako je 11. decembra 1911. godine priređen javni koncert u cilju formiranja društva u Požezi, a sa istom svrhom održan je i javni čas 27. maja 1912. godine.

U narednoj godini sokoli su nastavili sa svojim prosvetnim delatnostima. Veliki deo vežbača činili su učenici Gimnazije, pa je 4. marta 1912. godine održana svečana akademija, čiji cilj je bio da se ojača saradnja Sokolstva i Realke, koja je nastavljena i posle Prvog svetskog rata (Popović 1992). Ipak, najznačajnija manifestacija koju je Društvo priredilo u 1912. godini bio je svečani defile povodom prolaska prvog voza kroz grad 2. juna. Zajedno sa društvom „Zlatiborska vila“, Požarnom četom i radnicima tkačke fabrike, sokoli su priredili javni čas, kome su prisustvovali svi koji su putovali vozom, i prema sećanju Josifa Jehličke, „kasnije se pohvalno izražavali“ (Ignjić 2007).

Ratovi 1912–1918.

Prosperitetni rad Društva prekinut je 1912. godine, po izbijanju Prvog balkanskog rata. Rukovodstvo užičkog „Sokola“ mobilizovano je, vežbališta korišćena u ratne svrhe, a podmladak, koji je činio veći deo vežbača, ostao je kućama ili u skloništima. Međutim, ovaj period stagnacije je, kako se ispostavilo u narednim godinama, bio relativno kratak, i trajao je sve do novembra 1913. godine. Od tada, pa do 1914. godine intenzivno su spremali borilačke vežbe, koje su uvedene da bi sokoli bili spremni u slučaju eventualnih daljih sukoba.

Prvi svetski rat sa sobom je doneo mnogo teže posledice po užičko Sokolstvo. Ukinuto 1914. godine, nije obnovljano sve do kraja oružanih sukoba. Pre svega, prema rečima Dobrivoja Jevđovića, nastavnika fiskulturne u penziji i člana Sokolskog društva „Dušan Silni“, okupator nije dozvoljavao bilo kakve aktivnosti Sokola, zbog njihove eksplicitne panslovenske ideologije i vojničkog karaktera same organizacije.

Takođe, Društvo nije moglo egzistirati jer njegovo rukovodstvo nije bilo prisutno. Kao i u prethodnim ratovima, vođe „Sokola“ mobilizovane su i poslate na ratišta u raznim krajevima zemlje, ali i Evrope. Mališa Atanacković, užički privrednik, koji je i sam bio u izgnanstvu, zabeležio je u svom ratnom dnevniku lokacije čelnih ljudi Sokolskog društva. Starešina Društva, Miljko Popović, se u periodu od februara do marta 1917. godine kretao na liniji Bizerta–Bastija (Misailović 2006). Prema zapisima užičkog oficira Miloša Perovića, Popović je decembra 1916. godine bio u Rimu (Ješić i ostali 1995). Josif Jehlička je učestvovao u bitkama na Ceru i Kolubari (1914. godine), ali se u drugoj polovini rata, 1916–1918, skrivao u kući Draškića u Užicu, jer je posle akcije u Debru 1915. godine u okupiranom gradu smatran za dezertera austrougarske vojske (Gruden 2006; Jevđović Dobrivoje, intervju). Pavle Vujić je sa fronta otišao u Francusku. Atanacković ga u svom dnevniku pominje periodično sve do poslednje godine rata, u Marselju i Boliju (Misailović 2006). On pruža informacije o još jednom članu uprave Društva, Simi Janjuševiću, koji je deo rata proveo u Grčkoj, na Krfu (Misailović 2006).

Međutim, iako je Društvo za vreme Velikog rata bilo raspušteno, njegove aktivnosti nisu promakle Austrougarima. Zemaljska vlada u Sarajevu došla je u posed zapisnika o radu užičkih sokola, i prosledila Obaveštajnom odeljenju Vojnog generalnog guvernera u Beogradu. Tokom povlačenja okupacionih snaga 1918. godine, ovaj dokument je, u okviru njihove arhive, odnet u Beč (Popović 1992).

Povratak „Sokola“

Svrstavši se na stranu sila Antante, Srbija je iz Velikog rata izašla kao jedna od zemalja pobednica. Tekovine te pobede, teritorijalno proširenje i ujedinjenje u zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca, odrazile su se i na Sokolstvo na čitavoj teritoriji novoosnovane Kraljevine. Sokolska organizacija, rasformirana 1914. godine, sa dolaskom okupacionih snaga, ponovo je uspostavljena 1919. godine na Vidovdanskom saboru u Novom Sadu, jednom od centara tek pripojene Vojvodine (Nedeljković, b. d.).

Iako je zvanično bilo obnovljeno, praktično pokretanje Sokolstva posle rata bilo je veliki izazov. Vežbaonice i sale korišćene su od strane austrougarske vojske ili kao vojna uporišta, što je bio slučaj sa Užičkom realkom. Pored toga, sprave, primarni i sekundarni inventar, bile su potpuno devastirane, što je kočilo bilo kakvu vežbačku delatnost „Sokola“ (Istorija Užica (1918–1975) 1992).

Upravo je iz tih razloga odlučnost i entuzijazam sokolskih prednjaka bio ključan za preporod same organizacije. Poseban problem imali su užički sokoli jer se u posleratnom periodu javila struja koja se protivila sokolskom pokretu i delovala protiv njegovog obnavljanja. Ipak, među

užičkom elitom prevagnule su snage koje su propagirale sokolske ideale, vođene idejom da je novoj državi trebala fizički jaka i spremna nacija, koja je ujedno svesna jugoslovenskog jedinstva (Cvijović i Cvijović 1974).

Glavni protagonista sokolske obnove u Užicu bio je stari načelnik Sokolskog društva „Dušan Silni“, Josif Jehlička. On je, prema izveštaju direktora Gimnazije Mihaila Živkovića, koji je i sam svojevremeno učestvovao u organizovanju Društva, obnovio Sokolstvo u Užicu 18. jula 1919. godine, priređujući javne časove i akademije (Ignjić 1989).

U prvim posleratnim godinama, sokoli Užica svoju pažnju su posebno posvećivali omladini, mahom učenicima Gimnazije. Posle kraha organizacije na početku Prvog svetskog rata, upravi Društva bilo je jasno da je podmladak ključni faktor za samu egzistenciju pokreta i za njegov prosperitet. Sokolske ideje najviše su dobile na važnosti među gimnazijalcima po dolasku Save Ristanovića, suplenta književnosti, 1922. godine. Zajedno sa Jehličkom, Ristanović je, u ulozu nastavnika, propagirao sokolske ideje. Njegova strategija regrutovanja đaka u sokolsko društvo išla je sasvim posredno, preko tzv. „Društva trezvene mladeži“ (u daljem tekstu: DTM), organizacije koja se borila protiv poroka alkoholizma i pušenja među mladima. Naime, Ristanović se zalagao da se svi učenici-članovi DTM priključe i sokolskoj organizaciji, čime je pridobio veliki broj mladih ljudi.

Sa značajnim pojačanjem, sokolska organizacija u Užicu se polako vratila u normalu. Svi novoupisani srednjoškolci razvrstani su po uzrasnim grupama, što je bio običaj i pre rata. Usled nedostatka adekvatnih vežbališta, rad Društva nastavljen je u sali Gimnazije, gde su srednjoškolci vežbali zajedno sa prednjačkim grupama. Uporedo sa fizičkim vaspitanjem, programom rada bila je predviđena i ideološka, tj. moralna obuka, koja je razvijala patriotizam i nacionalizam kod vežbača (Čarapić 2005b).

Efikasnom obnovom pokreta na lokalnom nivou, Josif Jehlička i Sokolsko društvo Užice stekli su veliki ugled u Savezu. Budući da su svojoj delatnosti daleko odskakali od drugih Društava u okolini, poverenim je zadatak da reaktiviraju ostale jedinice u Zapadnoj Srbiji, najpre u Čačku, Gornjem Milanovcu, Kruševcu i Kraljevu, a potom i u Požezi. Užički sokoli obavili su i ovu naredbu uspešno, što ih je uskoro dovelo na čelo sokolske hijerarhije u regionu.

Kulturno-prosvetna delatnost

Glavni zadatak sokolskog pokreta posle Prvog svetskog rata bio je da ponovo uspostavi svoju organizaciju i da povрати nekadašnji ugled. Najbolje oružje za širenje sokolskih ideala bile su svakako kulturne manifestacije svih vrsta, koje su korišćene u propagandne svrhe Sokolstva na našim prostorima. Pri obnovi Sokolskog društva Užice, Jehlička je planski insistirao na održavanju svećanih akademija i javnih časova. Istom tak-

tikom koristio se kada su osnivana društva u drugim gradovima regiona, pa je u čačku tako održana prvi put fudbalska utakmica između Čačana i Užičana (Timotijević 2006). Ispostavilo se da je ovaj princip bio jako efikasan, budući da su se Društva u čijem je formiranju učestvovao Jehličkauglavnom održala i funkcionisala sve do pada Jugoslavije 1941. godine.

Veliki korak u kulturnoj delatnosti Društva Užice bilo je formiranje sopstvenog orkestra, jer je za izvođenje ritmičkih vežbi bila neophodna muzička pratnja (Istorija Užica (1918–1975) 1992). Prvobitni članovi orkestra bili su učenici Realke koji su se priključili sokolskoj organizaciji, a vođa orkestra i dirigent bio je nastavnik muzičke kulture šimek. Ovaj orkestar, koji je počeo kao školska grupa, postao je jedan od najboljih u Srbiji, sa dvadeset i dva člana i svim potrebnim instrumentima. Sa dolaskom vojne muzike u Užice značaj ovog sastava je opao, a neretko se dešavalo da Uprava sokolskog društva traži usluge baš od vojnog orkestra.

Stvaranje župe

Pored svih napora Užičkog sokolskog društva da reaktivira okolne jedinice, obnavljanje tih društava nije išlo lako. Radi efikasnijeg širenja Sokolstva u Zapadnoj Srbiji, Uprava društva Užice sazvala je sednicu dominantnih društava u regionu – Kraljevo, Kruševac, Gornji Milanovac i Čačak, na kojoj je trebalo da njihovi delegati odluče na koji način intenzivirati sokolsku delatnost na ovom području. Složili su se da je organ višeg autoriteta od društva, župa, bio potreban radi lakše kontrole ostalih jedinica. Međutim, problem je nastao kada je trebalo odlučiti koji od tih pet gradova će biti centar župe. Predstavnici tri grada dali su svoj glas Užicu, ali su se predstavnici društva čačak izričito protivili ovoj odluci, držeći da je čačak, kao središte čitavog regiona, veći trgovački i ekonomski centar od Užica. Uprkos nepobitnoj većini koja je glasala za Užice, koncensus nije mogao biti postignut, pa su svi gradovi vraćeni pod upravu šumadijske župe. Međutim, videvši da se situacija u ovom delu Kraljevine ne odvija povoljno zbog opstrukcije čačanskih delegata, Soko Matica u Ljubljani intervenisala je u jesen 1922. godine, i odredila Užice za centar novoformirane župe (Čarapić 2005b). Izbor Užičkog društva trebalo je da posluži višim ciljevima od interesnih sfera čačka i Užica. Naime, u Raškoj oblasti u tom periodu nije funkcionisalo nijedno društvo, i primarni cilj Saveza bio je da se što brže aktiviraju jedinice na teritoriji nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka. Užice je prevagnulo i zbog prostorne blizine, ali i zbog stručnog kadra, predvođenog Jehličkom, koji se pokazao kao dorastao ovom zadatku. Stoga je Glavna Savezna jugoslovenska sokolska uprava 25. oktobra te godine u Zagrebu donela odluku da se oformi „Užička sokolska župa“ (Čarapić 2005a). Tog dana precizirane su i njene granice:

na severu se graničila sa šabačkom, na istoku sa šumadijskom, a na jugu sa Skopskom župom. Na jugozapadu i zapadu protezala do Stare Crne Gore i preko Drine do Višegrada.

Župa bez društava

Oktoobra 1922. godine Užice je postalo centar dve sokolske institucije: društva i župe. Međutim, kada je konstituisana sama župa, Užičko društvo bilo je jedino aktivno društvo na njenoj teritoriji. Zato je bilo na njegovim članovima da reaktiviraju Sokolstvo na tom prostoru. Iz ove saradnje proizašao je čvrst odnos između Društva i uprave župe, iz čega je usledilo da društvo Užice postane „prvo među jednakima“. Ovome ide u prilog da su pojedini sokoli bili u najvišoj upravi oba organa, kao na primer Jehlička, koji je bio načelnik i župe i Društva.

Početak naredne 1923. godine održana je godišnja skupština društva Užice, na kojoj je razmatran plan rada i akcije na uspostavljanju sokolskih jedinica u regionu. Ovom prilikom izabrana je i nova uprava: na čelo Društva postavljen je Sima Janjušević, koji je pre rata obavljao posao blagajnika, a na mestu načelnika ostao je Josif Jehlička. U ovoj upravi našli su se predstavnici intelektualne i ekonomske elite Užica, među kojima su se isticali Pavle Vujčić i Franjo Duhač, direktor Tkačnice.

Plan za osnivanje društava u Raškoj oblasti i Užičkom okrugu bio je pažljivo osmišljen. U nedostatku informacija o ideološkoj podlozi za razvoj Sokolstva, uprava Užičkog društva poslala je dopise sreskim nadzornicima, sveštenim licima, intelektualcima i drugim nacionalnim radnicima da ispitaju uslove za organizovanje sokolskih jedinica u njihovim mestima. Gde god bi teren za sokolsku delatnost bio povoljan, slate su delegacije koje bi započinjale pregovore o osnivanju društava. Prva obnovljena društva bila su Višegradsko, koje je počelo sa radom 1920. godine i Požeško, reaktivirano 1922. godine. Zbog nezainteresovanosti lokalnog stanovništva, ovo društvo se ubrzo ugasilo, da bi opet proradilo 1924. godine, na inicijativu društva iz Užica. Misionarski rad u ime Društva preuzeo je na sebe načelnik Jehlička, koji je sa grupom od 28 sokola i 9 sokolica, mahom gimnazijalaca, već sredinom 1924. godine pošao u Novu Varoš, gde je održana svečana akademija. Odatle, maršruta je vodila preko Prijepolja, Pljevalja, Goražda i Višegrada, do Užica. Sokoli su za vreme ove ekskurzije upoznavali meštane pomenutih gradova sa sokolskom idejom i značajno uticali na osnivanje sokolskih jedinica u njima. Iako je broj društava u okviru župe rastao, užički sokoli nastavili su sa izvršenjem svog zadatka, što je rezultovalo priključenjem društava u Bijelom Polju, Priboju (1926), Guči (1926) i Sjenici (1930). Do kraja decenije u okviru župe egzistiralo je devet društava, koja su nastala zahvaljujući naporima sokola iz Užica.

Komunistička pretnja

Proces koji je uslovio čitavu seriju peripetija u radu Sokolskog društva Užice i zamalo doveo do njegovog ukidanja, bilo je pojavljivanje komunističkih ideja u sokolske redove. Taj proces započeo je još 1920. godine, iste godine kada je Soko Srba, Hrvata i Slovenaca preimenovan u Jugoslovenski Sokolski Savez (u daljem tekstu: JSS). Već je pomenuto da se industrijalizacija grada intenzivno razvijala od početka 20. veka, što je dovelo do povećanja broja radničke populacije. Među radničkim pokretom bilo je i pristalica Komunističke partije, što ih je dovelo na značajna mesta u gradu, ali i u sokolskoj organizaciji (Cvijović i Cvijović 1974). U Užicu, komunizam se, osim preko radnika, u sokolske redove uvlačio i preko gimnazijske omladine koja je prilazila Društvu posle Prvog svetskog rata. Posle donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države, 25. jula 1921. godine, KPJ odlazi u ilegalu i nalazi uporište u učenicima Realke.

Načelno, Sokolstvo je apolitična organizacija, pa stoga ne podleže uticajima političkih partija („Predavanje izobraževalnoga odseka za vadi-teljjski tečaj české obce sokolské L. 1908“ 1910). Međutim, kako je na čelu samog pokreta bio kralj Aleksandar, a potom prestolonaslednik Petar II Karađorđević, jasno je zbog čega je imao promonarhistički karakter. Osim toga, već je pomenuto da su se u upravama sokolskih društava na nivou čitave države nalazili imućni industrijalci ili intelektualci, ljudi kojima je trenutno ustrojstvo zemlje sasvim odgovaralo. Razumljivo je zašto bi oni zazirali od komunista, jer su u njima videli revoluciju, koja je pretila da ugrozi njihove položaje.

Kulminacija pomenutog procesa desila se na sednici godišnje skupštine Užičkog sokolskog društva, januara 1927. godine, pri odabiru nove uprave. Naime, dogodilo se da je Jehlička na sednicu doveo veći broj učenika, zajedno sa dvojicom užičkih advokata koji su okarakterisani kao „komunističke vođe“: Milivoja Tadića i đorđa Draškića (Ignjić 1989). Do sukoba sa Pavlom Vujićem, profesorom i senatorom odanom kralju, došlo je kada je odlučeno da obojica uđu u upravu Društva. đorđe Draškić, koji je zaista bio nosilac liste KPJ na lokalnim izborima za srez banjalučki pre donošenja Obznane, bio je i ranije član uprave ovog društva – na godišnjoj skupštini 1923. godine dodeljena mu je funkcija predsednika kulturno-prosvetne sekcije (Čarapić 2005b). Međutim, konflikt sa Pavlom Vujićem izazvale su Draškićeve pretenzije na više položaje u organizaciji. Ovaj sukob, u kome su prevagnuli Josif Jehlička i đorđe Draškić, izazvao je odmazdu direktora Gimnazije, koja je u godinama koje su sledile dovela Društvo do ivice propasti.

Prosveta i propaganda

Prvih godina postojanja župa je velike napore polagala na propagandnu delatnost. Kako je primarni cilj užičkih sokola bio da uspostave sokolsku organizaciju u regionu, bilo je neophodno ideološki predstaviti Sokolstvo meštanima ciljnih gradova. Zato su organizovane akademije, sportska takmičenja i javni časovi. Jedna posebno uspela akademija održana je na drugi dan Božića 1925. godine, u okviru koje je Jehlička organizovao tačku „San mladog Sokolića“, čiji je cilj bio da prikaže da „vežbe nisu samo monotono naprezanje mišića, već da se u njih mogu uneti i osećanja“ (Zlatiborski Soko 1925a). Ovo je bilo jako značajno jer se do tada u župi nije pridavalo mnogo pažnje pozorišnim aktivnostima, koje su bile pod jurisdikcijom župskog prosvetnog odbora (u daljem tekstu: ŽPO). Od kulturnih manifestacija u ovom periodu ističe se i guslarski festival koji je održan 1922. godine u organizaciji Užičke sokolske župe.

Užičko društvo nije imalo svoju zastavu sve do 1926. godine, kada je član „Sokola“ i trgovac, Viliman Jovanović, donirao 15000 dinara za izradu društvene zastave. Proslavi osvećenja zastave, koja je održana 3. juna te godine, prisustvovala su delegacije drugih društava iz Užičke župe, ali i iz Sarajevske župe. Svečani deo manifestacije bio je podeljen u tri dela: pre podne osveštana je zastava, po podne održana je proslava u parku, a uveče svečana sokolska akademija. Celokupan prihod od ove priredbe priložen je fondu za izgradnju Sokolskog doma u Užicu.

Doprinos popularizovanju sokolskog pokreta u Užičkom kraju dalo je i prvo glasilo Užičke sokolske župe, „Zlatiborski Soko“. Ovaj časopis izdavala je Uprava Užičke sokolske župe u toku 1925. godine, a urednik je bio profesor književnosti Sava Ristanović. List je bio namenjen pretežno omladini. Priloge, koji su obuhvatali sve sfere funkcionisanja župe, pisali su đaci, profesori, sveštena lica, pravnici (Ćirić 1971).

Prvi broj izašao je 1. januara 1925. godine, i prodavao se po ceni od tri dinara. Već u „Našoj reči“ Uprave župe stoji da časopis izlazi da „bi se postigao bolji uspeh u širenju sokolskih ideja u narodu, a i radi obaveštenja raznih sokolskih pitanja među pojedinim društvima koja pripadaju ovoj župi.“ (Zlatiborski Soko 1925b). Jasno je, dakle, da je po svom karakteru ovaj list bio čisto propagandni, ali da je imao i još jednu svrhu, da preko njega društva u okviru Užičke župe mogu da ostanu u kontaktu, što je bilo jako značajno u periodu kada su se sokolske jedinice jako brzo gasile po čitavom okrugu. „Zlatiborski Soko“ bio je samo jedan od načina na koji je Uprava Užičke župe pokušavala da održi svoj integritet i celovitost same župe. U istom broju naglašeno je da „partijske, plemenske i verske razlike ne uzimaju se u obzir. Treba raditi da svaki pojedinac – najpre naše otadžbine, pa celog Slovenstva i najzad celog čovečanstva –

bude čovek čvrste mišice i volje a poštene i vedre misli. Jugoslovenski nacionalizam, slovensko bratstvo, demokratska jednakost, čovečnost, težnja za napretkom (podvukao aut.) itd, sve su to reči ispisane na sokolskim zastavama.“ (Zlatiborski Soko 1925b). U ovoj rečenici predstavljena je osnova sokolske ideologije, veoma pristupačno i razumljivo, a samim tim i lako usvojivo za mlade naraštaje.

U narednih pet meseci izašlo je pet brojeva „Zlatiborskog Sokola“. U njima je iz svih aspekata obrađivano Sokolstvo kao telesni i nacionalni pokret. Neki od članaka su: „Sokolstvo i omladina“, „Sokolske vežbe u osnovnoj školi“, „Sokolstvo i trezvenost“, „Budimo Sokoli i pomažimo Sokolstvo“, „Naša Sokolana“, „Osećanje dužnosti“, „Idealna žena u narodnoj poeziji“ i drugi. Važno je napomenuti da su u nekim brojevima objavljivane i vežbe sa puškama, koje je uređivao načelnik Josif Jehlička. Panslovenski nacionalizam bio je tesno povezan sa svešču o odbrani države kojoj su sokoli pridavali veliku pažnju, a koja je posebno došla do izražaja neposredno pred početak Drugog svetskog rata na teritoriji Jugoslavije.

Pored regularnih pet brojeva koji su izašli 1925. godine, izdata su još dva specijalna izdanja 1926. i 1927. godine, povodom osvećenja zastave i župskog sleta u Višegradu. Iako je najavljeno da će redovno izlaziti posle septembarskog broja, od čitavog projekta se odustalo, najverovatnije zbog materijalnih poteškoća koje su pogađale župu.

Zaključak

Iako je Sokolstvo u Užičkom kraju zvanično postojalo do izbijanja Drugog svetskog rata u Jugoslaviji 1941. godine, ovaj rad bavio se samo prvim dvema decenijama njegovog postojanja. U tom periodu sokolska organizacija je konstituisana, unapređena na nivo župe, a ujedno je utemeljena i prosvetno-propagandna delatnost, koja je obuhvatala čitav rejon Užičke sokolske župe.

Iz ovog rada može se zaključiti da je Sokolstvo kao ideologija i kao nacionalni pokret značajno uticalo na sve aspekte užičkog društva prve polovine 20. veka. Njegov značaj pre svega se ogleda u socijalizaciji, tj. zbližavanju društvenih slojeva razdvojenih materijalnom situacijom, religioznim ili političkim ubeđenjima, čiji je cilj bio stvaranje jedinstvene jugoslovenske nacije. U vremenu krize, kakvo je bilo pre Prvog svetskog rata, Sokolstvo je okupljalo narod i druge nacionalne organizacije voljne da brane svoju državu. Pored toga što je propagirao telesno vaspitanje i život u skladu sa idealima trezvenosti, pokret je u velikoj meri doprineo prosvetljenju građana Užica i njegovu transformaciju iz turske varošice u grad 20. veka.

Izvori i literatura

Izvori

- Istorijski arhiv Užice, fond Sokolsko društvo „Dušan Silni“ 1911–1914. nesređen, knjiga 1.
- Ješić N., Matić D. i Nikolić V. (ur.) 1995. *Ratni dnevnic i Užičana 1912–1918*. Užice: Istorijski arhiv Užice
- Jevđović Dobrivoje intervju, 8. jun 2008.
- Misailović I. (ur.) 2006. *Borisav-Mališa Atanacković, Ratni dnevnik 1915–1919*. Užice: Istorijski arhiv Užice
- Zlatiborski Soko 1925a. 3. mart, str 46.
- Zlatiborski Soko 1925b. 1. januar, str 1.

Literatura

- Biografski leksikon Zlatiborskog okruga*. 2006. Beograd: Udruženje Užičana u Beogradu
- Cvijović M., Cvijović G. 1974. Nastanak i razvoj Sokolstva u užičkom kraju. *Užički zbornik*, 3: 429.
- Čarapić M. 2005a. Sokolska župa Užice, istorijska beleška 1922–1941. *Istorijska baština*, 10: 9.
- Čarapić M. 2005b. Sokolstvo u Užičkom kraju i raškoj oblasti. *Užički zbornik*, 29: 7.
- Ćirić Ž. L. 1971. Užička omladinska štampa između dva svetska rata. *Užički zbornik*, 1: 140.
- Gruden S. (ur.) 2006. *Jehlička*. Beograd:
- Ignjić S. 1989. *Užička gimnazija do Drugog svetskog rata*. Titovo Užice:
- Ignjić S. 2007. *Užice sa starih razglednica*, IV izdanje. Užice: Art Plus.
- Istorija Titovog Užica I (do 1918)*. 1989. Beograd: Institut za savremenu istoriju
- Istorija Užica II (1918–1975)*. 1992. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Nedeljković S. Povest srpskog sokola. Preuzeto sa:
<http://www.rastko.org.rs/istorija/sokoli/tekstovi/snedeljkovic-povest.html>
[15. jun 2008]
- Popović Lj. 1992. Prilozi za istoriju fizičke kulture u užičkom kraju. *Užički zbornik*, 21: 55.
- Timotijević M. 2006. *Sokoli Čačka 1910–1941*. Čačak: Narodni muzej

Aleksandar Savić

Historical Analysis of the “Sokol” Movement in Užice 1911–1929

The “Sokol” society in Užice was founded in 1911, with the arrival of the Czech athlete, Josif Jehlička. During its existence, in the next thirty years, the “Sokol” movement greatly affected the socio-political life of the city. The aim of this research is to present the development of the Society, from its foundation to the great reform of 1929, focusing on the period of its development and rooting of the “Sokol” tradition in Užice. Apart from the organization and functioning of the Society, attention has also been paid to other aspects, such as propaganda, ideological background and the legacy of the “Sokol” movement in this area.

